Oude vakwerkhuizen: het visitekaartje van Limburg. Helaas vaak 'onherstelbaar gerestaureerd'. Op zoek naar de oudste, mooiste en nieuwste.

NON-FICTIE • HILBRAND ROZEMA BEELD ND

De oude ziel van vakwerkhuizen

In Zuid-Limburg verrijzen al eeuwen huizen van hout en leem. Coen Eggen schreef hét standaardwerk over vakwerkbouw. Een man met een missie.

In Limburg doemt bij elke bocht wel zo'n fraai huis op met witte muren, verdeeld in prettig-onregelmatige vlakken door de zwartgeteerde balken. De ruimte ertussen is vanouds gevuld met stroleem, op een vlechtwerk van takken geplakt en glad afgestreken. De eiken balken kwamen de Maas af, als boomstamvlotten. De funderingen en sokkels zijn van veldkeien en mergelblokken. Klop je op het leem, dan klinkt het luchtig, hol. In 2003 hielp ik zelf, als voorbijganger, een dag strontgeurige leem te strijken op een oud pand in Holset. Het staat er nog schitterend bij. Heeft deze bouwvorm met materialen uit de directe omgeving toekomst?

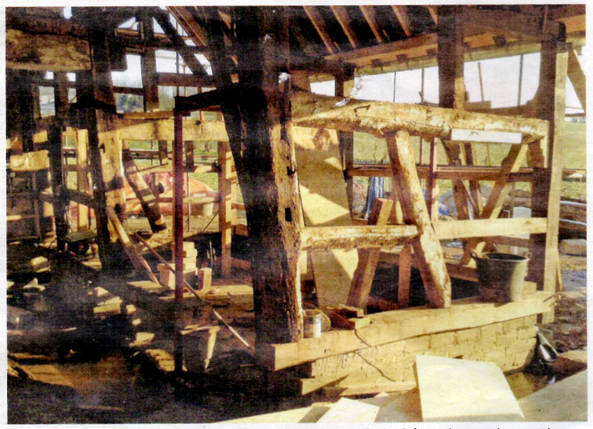

Limburgs oudste vakwerkhuis, in Camerig aan de oevers van de Geul, is straks weer bewoond.

Carréhoeve in Terstraten, een lieflijk vakwerkreservaatje van enkele monumentale boerderijen.

wilde breekpartijen

Coen Eggen (67) uit Beek mag je de vakwerk-ombudsman van Limburg noemen. Hij is de nachtmerrie van ambtenaren die niet opletten als er weer bulldozers klaarstaan. Dan stuurt hij brieven, schrijft bouwhistorische rapporten. Hij is graag bereid tot een spoedcursus 'hoe herken je kitsch'. Wat is het oudste vakwerkhuis? Wat is mooi en wat 'onherstelbaar gerestaureerd'? Hij is de bedenker van deze gevleugelde uitdrukking in monumentenland. Stuk restaureren tot nepvakwerk is helaas de standaard. 'Ik weiger nog boerderijen te onderzoeken waarvan ik van tevoren weet dat ze aan het eind van de verbouwing ineens 30 procent groter zijn. En die geen fluit te maken hebben met wat er eerst stond.' Hoeveel vakwerkhuizen zijn wél goed hersteld met respect voor de historie? 'Niet meer dan tien', zegt hij beslist. Er kan veel misgaan. Woonbladen die de rustiek wonen-rage aanwakkerden, hebben geleid tot wilde breekpartijen. 'Vaak hou je dan een lege huls over.' Een veel gemaakte fout is dat de muurvlakken tussen de balken zijn leeggehaald, alle oude leem eruit is gehaald en gevuld met stenen, of zelfs, o gruwel, beton.
'Dan ademt de muur niet en kan het vocht nergens heen. Langs de balk gaat het rotten.' Ook slordig togen (houten pluggen aanbrengen die balk en dwarsbalk vastleggen) zorgt voor houtrot. Bij leem is dat probleem er niet, of veel minder. Bij enkele hoeves zie je nog ver uitstekende dakranden, bedoeld om muren te beschermen tegen hevige regen.

okergeel leemvlechtwerk

In bed & breakfast De Naamse Steen van Fer en Brenda Peters in Wijnandsrade is het goed gegaan. Dit is een van die tien projecten die er volgens Eggen mee door kunnen. 'Zij restaureren met een theelepeltje, zo voorzichtig.' Het vrolijke stel viel als een blok voor de vervallen carréhoeve 'uit 1865'. Eggen overtuigde hen ervan dat oude bouwelementen behouden de moeite waard is. 'Het sociale aspect, zeg maar nazorg, contact met mensen, is bij monumentenzorg heel belangrijk.'
Bij de restauratie doken 16e-eeuwse muren op van hout en leem. Op zolder laten ze een stuk zien van 1430. Oude stukken leemvlechtwerk houden ze in ere, aangetast en al. Het heeft die typische mosterd- of okergele kleur, die vroeger overal de huizen kleurde. Anno nu kijken we letterlijk te zwart-wit tegen vakwerk aan. Felwit en pikzwart zijn modieus, maar passen niet bij de historische situatie, toen boerenfamilies zelf hun witkalk en andere verven in elkaar knutselden en eens per jaar de kwast hanteerden. Als er al geld voor was. Niet dat Eggen vindt dat alles terug moet naar 'oud'. 'Elk monument is immers het resultaat van een eindeloze reeks breken en bouwen.'
Hij wil zijn pensioen gebruiken om in eigen tuin een modern modelhuis te bouwen. Bij Margraten laat hij zo'n modern vakwerkhuis zien. 'Ik bedacht het begrip *slow building*, verwijzend naar het idee van slow food. Niet omdat vakwerkbouw lang duurt, maar omdat de materialen streekgebonden zijn.' In de jaren 70 was hij de redder van het stroopkokers- ambacht, door zelf in de leer te gaan bij de laatste Limburger die het nog beheerste. Nu is hij een van de vier mensen die de wereldnorm vaststellen voor echte Limburgse appel- en perenstroop. Zo moet er ook een manier zijn om oude bouwkennis te behouden, zoals een regionaal kenniscentrum voor leem- en houtbouw. 'Eiken is niet duur, 800 euro per kuub, en vlechten met leem is onder de knie te krijgen.' Een enkele eco-bewuste doe-het-zelver waagt zich er weer aan.

'Zij restaureren met een theelepeltje, zo voorzichtig.'

N.a.v. Vakwerkbouw. 600 jaar bouwen met hout en leem in Zuid-Limburg en omstreken
COEN EGGEN. UITG. VANTILT, NIJMEGEN 2015. 256 BLZ. € 29,50

Fer en Brenda Peters uit Wijnandsrade in hun fraai gerestaureerde bed and breakfast.

Coen Eggen bij het oudste huis in Camerig ...

... met aan de andere zijde een dodendeur.

Moderne voorbeelden van hout- en leembouw zijn er ook. Dit huis staat in Margraten.

Deur in Mechelen, eind 17de eeuws.
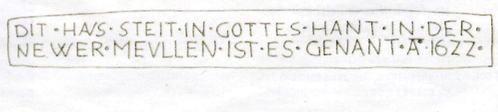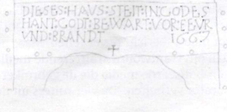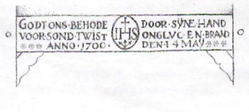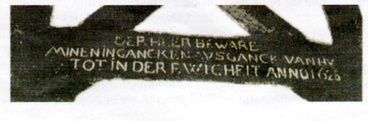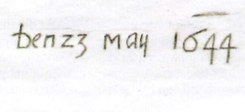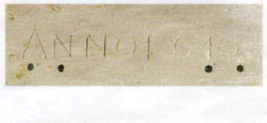
In de jaren 70 trok een restauratiegolf over het Limburgse land. Veel is toen verloren gegaan en bestaat alleen nog op de duizenden foto's in zijn archief, en in het boek. In het sfeervolle Terstraten laat een 71-jarige Groninger zijn Limburgse hoeve zien. Eén meting van de houtringen wees op een bouwtijd van rond 1430. De originele balken zitten er nog in: grijs van ouderdom, maar zo goed en sterk als gisteren. Vakkundig herstel betekende veertig jaar geleden nog dat het hele houten skelet plat op de grond liggend werd leeggeschraapt. Dat zou de bewoner nu niet meer zo doen. 'Eén stuk vlechtwerk, met nota bene in rood krijt nog de door de bouwers zelf aangebrachte streepjes, ging naar een streekmuseum! Dat zou ik achteraf liever hebben behouden' vertelt hij. Toch heeft deze hoeve nog een ziel. 'Kijk, die poort is hoog, voor de opgetaste hooiwagen; die ging dan daar de bocht om en leeg er weer uit, onder de lage poort door.' Eggen: 'Uit stamboomonderzoek blijkt dat deze hoeve is gebouwd door mijn voorvader, die in de vijftiende eeuw uit Aken kwam.'
Hij voelt het als een gebouw nog een oude ziel heeft. 'Een stad als Maastricht hecht te weinig waarde aan het onzichtbare, de ziel, de *genius loci*, de geest van de plek. Maastrichtenaren zijn theatermensen. Panden waar de ziel uit gerestaureerd is, worden dode omhulsels.'
Zijn jongste, spectaculaire ontdekking haalde het boek net niet. 'In Swalmen ontdekte ik in een boerderij een middeleeuwse ridderzaal uit 1500. Er zit nu een zoldertje in, daar hangt nu de was te drogen. Ik zag het meteen: 20 meter lang, 6 meter breed en 7,5 meter hoog.' In Puth wijst hij een 'omgespannen' boerderij aan: 'Volgens Frankisch erfrecht kreeg niet de oudste zoon alles, maar kregen alle kinderen iets. Dan bouwde men er een stuk bij. In dit geval kwam de voordeur aan de andere kant.'
De oude deur is in het vakwerk zichtbaar. Erboven staat: *'Der Heer beware minen inganck en aysganck van nu tot in der ewicheit Anno 1628'*. Van deze teksten heeft Limburg er heel veel. Er zijn ook deuren zonder tekst: dodendeuren. Daar zijn er nog drie van. 'Die gaan alleen naar buiten open. Zo'n dodendeur zit er ook in het oudste vakwerkhuis in Camerig.' In een muur zit al een prachtige laag nieuwe leem in het oude houtskelet, gemaakt rond 1400, wellicht nog ouder. Springlevende geschiedenis. ■